

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№2/2024, 469-478

ИСКУССТВО

УДК: 808.5:792/378

DOI: [10.52754/16948610_2024_2_46](https://doi.org/10.52754/16948610_2024_2_46)

ТЕАТР ӨНӨРҮНДӨГҮ САХНА КЕБИН ЖАНА КӨРКӨМ ОКУУНУ ОКУТУУНУН
АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СЦЕНИЧЕСКОЙ РЕЧИ И ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА В
ТЕАТРАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

SOME QUESTIONS OF STAGE SPEECH AND ARTISTIC TRAINING IN THEATRICAL ART

Искендерова Жылдыз Искендеровна

Искендерова Жылдыз Искендеровна

Iskenderova Zhyldyz Iskenderovna

доценттин м.а., Б. Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик маданият жана искусство
университети

и.о. доцента, Кыргызский государственный университет культуры и искусства имени Б. Бейшеналиевой

Acting Associate Professor, Kyrgyz State University of Culture and Arts named after B. Beishenalieva

jyldyz.86@bk.ru

ТЕАТР ӨНӨРҮНДӨГҮ САХНА КЕБИН ЖАНА КӨРКӨМ ОКУУНУ ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Аннотация

Макалада театр өнөрүндөгү сахна кебин жана көркөм окууну окутуунун айрым маселелери каралган. Театр тарыхында сахнада сүйлөө маселеси мезгил-мезгили менен ар түрдүүчө көтөрүлүп келген. Ал маселелер сөзгө, сөз таасирдүүлүгүнүн чыгармачылык процессине, сөздүн технологиясына, дикцияга, үнгө, сөз айтууга, аны көркөмдүк менен берүүгө жана жеткирүүгө ж.б. ченемдерге байланыштуу. Сахнада сүйлөө менен адамдардын демейдеги жашоо, пикир алмашуу, ой бөлүшүү учурундагы сүйлөгөн сөздөрүнүн ортосунда айырма чоң. Актердун келбети (фактурасы) келишип турса да анын үнүнүн пастыгы же таза эместиги ж.б.у.с. себептердин натыйжасында алдыңкы катарга чыкпай, же болбосо каарманды жакшы ойной албай калган учурлары кездешет. Өзгөчө актёр үчүн сүйлөө маданиятын кылдат өздөштүрүүсү адистик зарылдык болуп саналат. Искусствонун ар кандай башка түрлөрү сыяктуу эле көркөм сөз өнөрүндө иштөөнүн, сөзгө арбалуунун өзүнүн техникалык ыктары бар. Биз сахна кеби жана көркөм окууга тийиштүү мыйзамдарды иликтейбиз.

Ачкыч сөздөр: сахна кеби, көркөм окуу, театр, маданият, актер, дикция, үн, интонация.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СЦЕНИЧЕСКОЙ РЕЧИ И ХУДОЖЕСТВЕННОГО СЛОВА В ТЕАТРАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

SOME QUESTIONS OF STAGE SPEECH AND ARTISTIC TRAINING IN THEATRICAL ART

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые вопросы сценической речи и художественного слова в театральном искусстве. На протяжении всей истории театра вопрос о сценической речи время от времени поднимался по-разному. Эти проблемы связаны со словом, творческим процессом выразительности слова, технологией слова, дикцией, голосом, произношением слова, его художественной передачей и другими нормами. Есть большая разница между речью на сцене и речью людей во время обычной жизни. Хотя внешность (фактура) актера подходит, бывают случаи, когда в результате низкого или нечистого голоса и других подобных причин он не выходит на передний план или не может хорошо сыграть персонажа. Для актера, в частности, тщательное овладение речевой культурой является необходимостью специальности. Как и в любой другой форме искусства, в работе над художественным словом есть свои технические приемы, привлечение внимания к слову. Данная статья исследует закономерности, касающиеся сценической речи и художественного слова.

Abstract

The article discusses some issues of stage speech and artistic expression in theatrical art. Throughout the history of the theater, the question of stage speech has been raised from time to time in different ways. These problems are related to the word, the creative process of the expressiveness of the word, the technology of the word, diction, voice, pronunciation of the word, its artistic transmission and transmission, and other norms. There is a big difference between speech on stage and the speech of people during ordinary life. Although the appearance the actor is suitable, there are cases when, as a result of a low or unclean voice and other similar reasons, he does not come to the fore or can not play the character well. For an actor, in particular, thorough mastery of speech culture is a necessity of the specialty. As in any other form of art, working on an artistic word has its own tech queues, drawing attention to the word. This article explores the patterns relating to stage speech and literary expression.

Ключевые слова: сценическая речь, художественное слово, театр, культура, актер, дикция, голос, интонация.

Keywords: scenic speech, artistic word, theatre, culture, actor, diction, voice, intonation.

Киришүү

Билим берүү процессинде сахна кеби жана көркөм окууну үйрөтүүнүн ээлеген орду жана аткарган кызматы өзгөчө. Анткени, адам баласынын маданий деңгээлинин, ой жүгүртүүсүнүн жана бири-бирине адамгерчиликтүү мамиле жасоонун эң маанилүү каражаты анын кеби болуп саналат. Демек, кеп – бул процесс гана эмес, чыгармачыл ишмердүүлүктүн натыйжалары. Сахна кеби жана көркөм окуу өз ара маанилеш түшүнүктөр болгону менен, булардын бири-биринен айырмасы да жок эмес (Нуруев ж-а Камардинова, 2021; Токтосунова, 2021).

Бүгүнкү күндө сахна кеби жана көркөм окууну үйрөтүү театр тармагында гана эмес, коомдун ар кандай чөйрөсүндө, маданият багытында, телерадиолордо дагы талап кылынууда. Бул себептерден улам азыркы убакытта сахна кебин үйрөтүү методикасынын ыкмалары жана мазмуну кайрадан каралып, натыйжалуу заманбап методикалар иштелип чыгууда. Бул методикалар окуучулардын сахнада, дегеле жашоо турмушунда эркин баарлашуусун камсыз кыла турган маселелерине шайкеш келиши абзел.

Сахна кеби жана көркөм окуу – театр окуу жайындагы негизги профилдүү сабактардын бирине кирет, окутуу мөөнөтү үчүн сахна кебине үч жыл, ал эми көркөм окууга эки жыл берилет.

Сахна кебин үйрөтүүнүн дагы бир маанилүү түрү болуп, болочок актердун сөздү жеткиликтүү, көркөм окуп үйрөнүүсүнө жетишүү эсептелинет, бул көркөм окуучунун кебин дагы тереңдетүүсүнө, кебинин маданиятын жогорулатуусуна, уккулуктуу сүйлөөгө жетишүүсүнө өбөлгө түзөт.

“Актер сүйлөгөндү билиши керек. Актердун айта турган сөзү таасирдүү болушу керек” – деген К.С.Станиславский (1951, 352-353-бб). К.С.Станиславскийдин окуусунун бийиктиги, ойлонуп чыккан жөн гана субъективдүү сунуш эмес, чыгармачылык процесстин органикалык мыйзамына кирүү. Системанын өзү руханий жана физикалык табигый органикабызга кирүү дегендик. Искусствонун мыйзамы – табияттын мыйзамына негизделген.

Сахна кеби жана көркөм окуу – тилге болгон жүктү абдан оордотот, актердун, аткаруучунун активдүүлүгүн жана күчүн туура жолго багыттайт, жыйынтык чыгаруунун жакшы жолдорун көрсөтөт, эң негизгиси – өз кесибин баалоого үйрөтөт. Бекеринен К.С.Станиславскийдин чыгармаларынын сегиз томдугунун үчүнчү, “Актердун роль үстүндө иштөөсү” деген тому толугу менен кеп сүйлөөнүн чеберчилигине, ички речтик техниканы тарбиялоо маселелерине арналган эмес. Өтө таланттуу актёр да өзүн өзү тарбиялап, сөз кыныгын алганга астейдил эмгек жумшабаса, сахнада сүйлөөнүн өтөсүнө чыгуу оңойго турбастыгы ачыктан белгилүү.

Аталган маселелерди, деги эле болочок актердун сахна кеби жана көркөм окууга болгон ышкысын өрчүтүүдө жана аны тереңдетип түшүндүрүүдө төмөнкү адистердин эмгектерине кайрылса болот. Алсак, профессор А. Жапаров “Сахнада сүйлөө” аттуу эмгегинде үн кубултуп көркөм окууну актерлор арасында кандайча жүргүзүү керектиги жөнүндө кенен айтып берет. Ал эми профессор Г. Дулатова “Кыргыз театрынын сахналык кеби” аттуу эмгегинде сахнада сүйлөө өнөрүнүн теориялык өбөлгөлөрү боюнча атайын сөз кылат. Профессор Т. Бообекова “Дем алуунун үстүндө иштөө”, “Дикция жана анын негиздери” окуу куралдарында көркөм чыгармалардан атайын тандалып алынган тексттерге лингво-стилистикалык талдоо жүргүзүү аркылуу иш процессинде сүйлөмдөрдү маанисине карата кандайча үн кубултуп көрктүү окуу

керектигин белгилеп, түрдүү интонацияларды, логикалык басымды, паузаны актердун туура коё билүүсү зор мааниге ээ экендигин көрсөткөн.

Булардан сырткары, профессор Б. Алымов көркөм окууга атайын арнап эмгек жазбаганы менен, адабий чыгармаларды жогорку жана атайын окуу жайларында окутууда кыргыз жазуучуларынын айрым прозалык, поэзиялык эмгектерин жанлары боюнча илимий-методикалык талдоого алып, алар боюнча көркөм окууну кандайча уюштуруу керек экендиги тууралуу өзүнүн оюн ортого салган. Кыскасы, бул эмгектердеги сунуштарды көркөм окууда чыгармачылык менен пайдалана билсе, ал өз жемишин берерине эч кандай шек жок.

Сахна кеби жана көркөм окууну үйрөтүү методу, актердук чеберчиликти үйрөтүү методунан эч айырмаланбайт. Көркөм окуу – аткаруучулук искусство. Окулган чыгарма – көрүүчүнүн акылына, сезимине жана эркине таасир бериши керек. Албетте, бул таасирдүүлүк, качан гана аткаруучу чыгарманын идеясын, көркөмдүүлүгүн толук түшүнгөндө гана ишке ашат. Тээ алыскы кылымдарда жашап өткөн классикалык образдарды жаратууда, көрүүчүгө таасир бере ала турган жандуу үндү кантип өздөштүрүү керек? Жөн гана чыгарманы түшүнүп, текстти өзүнүкү кылып алып, актер чын жүрөгү менен чыгармада жашашы зарыл, текст өзүнүн жан дүйнөсүнөн чыккандай, ой менен жаралышы керек. Сөздүн чеберлери адатта, өздөрүнүн жан дүйнөлүк дареметине жараша репертуар тандашат. Актер адабияттагы көркөм сапаттарды көрө билгидей, чыгарманын типтештирилген образдарын бирин экинчисинен айырмалап, андан пайда болгон туюлар менен сезимдерин карапайым турмуштук объектилердин мисалында эркин айтып берет. Көркөм сүйлөөнүн спецификалык мүнөздүү өзгөчөлүгү анын образдуулук менен каныккандыгында.

Албетте, текстти окуу техникасын калыптандыруу тил үйрөтүүнүн алгачкы эле этабында башталат. Мында актердон сөздөрдү туура интонация менен талапка ылайык артикуляция менен окуу максатка ылайык келет. Текст менен тааныштырууда тексттеги ар бир сөздү туура, так окуу, айтуу эске алынат, жаңы сөздөр кезиксе алардын маанисин түшүндүрүп берүү унутта калбайт. Көркөм тексттеги берилген идеяны, мазмунду, сюжетти, образды ачып көрсөтүп, жазуучунун ой-пикирин, айтайын дегенин баамдап, ага сүңгүп кире алгандай болушу зарыл. Текст – бул жөн гана тереңге, автордун оюна, планына сүңгүп кирүүчү көрсөткүч жол. Автордун текстин жакшылап изилдөө, аны дыкат түшүнүү жана көрүүчүгө жеткире билүү чыгарманын ажарын ачат, автордун келечегине жол табат. Адабий тексттин үстүндө чыгармачылык менен иштөөдөн актёрдун же көркөм окуучунун тил байлыгы гана өспөстөн, көркөм жана образдык ой жүгүртүүсү, руханий дүйнөсү тереңдейт, эс тутуму байыйт, маданий чөйрөсү кеңейет.

Биздин пикирибизче, көркөм окуудан мурун, биринчи кезекте текст менен ийне жибине жете мыкты тааныш болушу керек. Андан кийин алардын ар биринин образына, оюна жараша бир нече жолу үндүн дикциясын, темпин кайталап көрүшү керек. Бүткүл өзүнүн эркин көркөм окуучу ошол чыгармага бериши керек. Себеби, көркөм окуучу автор кандай образ жаратса, ал дал ошондой образды өзүндө жаратып, көрүүчүлөргө жеткирүүсү керек.

Көркөм окуунун көрүнүктүү чебери А.Я. Закушняк: “Адабий чыгармалардын үстүндөгү автордун, режиссердун жана аткаруучунун ишин бириктирип кандай карасам, өзүмдүн ишимди да ошондой карайм” – деген (Артоболевский, 1959, 5-бет).

Арийне, көркөм сөз чебери адабий текстти окууда речтик партитураны, б.а. “көркөм окуунун нотасын” пайдаланып, тигил же бул чыгарманын стилдик жактан болгон өзгөчөлүгүнө, андагы окуяга, өзүнө ылайыктуу интонация таба билип, чындыкты элестүү, көрктүү окуй билүүсүнүн чоң мааниси бар (Дүйшеев, 1978, 46-бет).

Бул жагдайда профессор Г. Дулатованын объективдүү пикирине көңүл буралы. Автор көркөм тексттен алынган үзүндү аркылуу болочок актерду көркөм окууга үйрөтүү менен бирге эмгекти сүйүүгө, мекенди чыңдоого, жаратылышты сактоого да тарбиялай тургандыгын туура байкап, тексттеги кездешкен сүйлөмдөр аркылуу сахна кебине тиешелүү болгон кептин көрктүүлүгүн, эмоциялуулугун ачып берүүгө жетишет. Актерду сахна кебине жана көркөм окууга окутууда окутуучу алардын поэзиялык, прозалык, монологдук кепке активдүү жатыктыруусу кажет. Аңгеме, проза, монолог, айтылуучу ойго, аткарылуучу кырдаалга, угуучулардын кызыкчылыктарына жараша даярдалат.

Адабий чыгармаларды аткаруунун эки методу болот. Аларга: биринчиси – көркөм окуу, экинчиси – аңгеме куруу. Бул экөө тең реалдуу чындыкты чагылдырып, көркөм окуп берүүнүн ыкмаларын толук колдонууга тийиш. Көркөм окуу – “эмнени” жана аңгеме куруу “эмне жөнүндө” экени белгилүү болуш керек. Актер конкреттүү бирөөнө кайрылбайт, анын объектиси бүтүндөй аудиторияда отургандардын баары, же алардын конкреттүү бир өкүлүнө карап алып аңгеме курушу да мүмкүн. Бул жагынан алганда маанилүү маек курган аңгемелердин көрүүчүлөрү менен болгон байланышы кенен болот.

Көп чыгармалар окуунун бир гана методун кабыл алат да, башка методдорду ага колдонууга болбойт. Мисалы: залда катышып отурган бирөөнүн “көзүнө” карап, теше тиктеп туруп айтуу туура эмес. Анткени:

“Мен сизди сүйөм дагы эле,
сезимим али өчө элек” –

деген жогорку ыр саптарын аткаруучу четки катарда отурган бир кыздан көзүн албай тиктеп туруп айтса, ал өзүнүн атынанбы, же Пушкиндин атынан айтып жатканы түшүнүксүз болуп калаар эле.

Ошону менен бирге эле, эки методду тең колдонуп аткара турган чыгармалар кездешет. Көркөм сөздүн мыкты устаты адабий чыгарманын жогорку эки методун тең колдоно билүүсү керек.

Демек, кептин тууралыгы – бул адабий норманы сактоо, б.а. биздин сүйлөшүүбүз адабий тилдин нормасынын негизинде түзүлүшү керек. Туура сүйлөө маданияттуу сүйлөшүүнүн негизин түзүп турат. Кептин туура, туура эместиги жөнүндөгү маселелер, адабий тилдин нормасы, анын негизги эрежелерин бузбай толук сактоо менен туура сүйлөп, ой-пикирди көрүүчүгө туура жеткизе билүү жөнүндөгү түшүнүктөр окуу программада гана өздөштүрүлөт.

Кыргыз тили боюнча илимий изилдөөлөр, ачылыштар азыркы кездеги адабий тилдин нормасы сахна кебинин өзгөчөлүгүнө ылайык ийкемдүү пайдаланууга мүмкүндүк берет. Ошондой эле адабий чыгармаларды адабият таануу илиминдеги иликтөөлөргө салыштырганда, театралдык талдоо көп жактуу жана ар тараптуу экендигин эске алуу зарыл. Театр сүйлөөнүн бирдиктүү нормасы менен жашайт дедик. Бирдиктүү норма сөздү туура айтууга да, дикцияга да, үнгө да тиешелүү. Алардан баш тартуу каарманга тиешелүү жеке

өзгөчөлүгүнүн же тил маданиятынын бузулушу катары кабыл алынат. Демек, болочок актер окуу процессинде бирдиктүү норманы өздөштүрүп чыгуусу зарыл. Бирдиктүү норманын сакталышы азыркы учурда курч да, актуалдуу маселелерден болуп саналат.

Актер сүйлөгөндү билиш керек. Салмактуу таза айтылган сөз сахнада айтылган сөздүн көркү. Айтылган сөздүн ирээттүүлүгү аны бир жалпылыкка алып келүү, логикалык паузаны туура коюу. Логикалык пауза тексттин маанисин билүүгө жардам берет. Психологиялык пауза ошол мааниге, фразага жашоо берип, подтекстти аныктап берет. Өзгөчө белгиленген сөздө подтексттин негизги маанилүүлүгү, ички сезимдүүлүгү жатат.

М. Рыскулов аткарган башка ролдорунун кайсынысын алып көрбөнүз, актердун талыкпаган, тажабаган тажрыйбасынан, таман акы, маңдай теринен жаралган, эл сүймөнчүлүгүнө ээ болгон образдар. Бир мисал, “М. Рыскулов аткарган падыша Лирге, Акылбекке, Отеллого эл көп кирчү эле да, ошол эле спектаклди башка актерлор аткарса, ага салыштырмалуу көрүүчүлөр алда канча аз. Анткени, сахнада көрүүчүлөр актердун чебер кыймылын, турпатын көрүп гана канагат албастан, аткаруучунун сөз күчүнө да баа берет. Аларга таасир эткен, идеяларды алып жүргөн, жүрөгүнүн тереңинен түнөк тапкан, толкундатуучу күч көркөм сөздө гана болот. Ал сөздүн таасир этүүчү күчү ачык, так, терең ойлонулган актердун сүйлөөсү аркылуу ишке ашат” – дейт, искусство таануучу, театр сынчысы, Сарман Асанбеков (Абдул) (1977, 53-б.; Батырова ж-а Бапышова, 2023).

Актер – “сүрөткер” деген сыймыктуу сөз, ушундай чеберчиликке байланыштуу айтылган. Актер өзү аткарган кейипкердин турмуштагы натурасы болбостон, көргөндөрдүн көңүлүн бурган, көпкө ойдо калчу мүнөздү жараткан, чебер сүрөткер болгондугу менен элдин сүймөнчүлүгүнө ээ. Аткаруучунун үнү көп кырдуу болуп, ар бир сөздү өз орду менен так, таасын айтып, дикциясы ачык-айкын чыгып, адабий тилде дурус сүйлөй алышы керек. Айрыкча, окуган материалдын идеясын, мазмунун толук түшүнүп, автордун берейин деген ой-пикирин актер бардык жан дүйнөсү, сезими менен кубанып да, кыйналып да, кайгырып да айта алышы максатка ылайык.

Терең ойлонулуп жана тыкан даярдалган актердун көркөм окуусу чыгарманын идеясын, көркөм маңызын ачып берүүгө жардам берет.

Ишти шыдыр эле чыгармаларды окуудан баштоо туура эмес. Адегенде автордун өмүр жолуна, чыгармачылыгына токтолуп, ал чыгарманын жазылыш тарыхы жөнүндө кыскача маалымат алууга тийиш. Анткени жогоруда белгилеп өткөндөй, көркөм окууга болгон даярдык, т.а., чыгарманын идеялык маанисин, түзүлүшүн жана көркөм каражаттарын таанып билүү, түшүнүү – өтө татаал процесс.

Эмне үчүн жакшы пьеса көрүүчүлөрдүн оюнда калат? Эмнеге бир эле спектаклди кайра-кайра көргүсү келген театр сүйүүчүлөрүн кездештирүүгө болот? Себеби, ал эмгектер түпкүрдөн суурулуп, булак суусундай ички сезимдерден мелмилдеп агып келген. Ал адам психологиясын жандантып, кадимкидей таасирлентет. Жогоруда М. Рыскуловду биз бекеринен мисал келтирген жокпуз. Мунун баары айланабызды адамгерчиликтин негизинде кароого түрткү берет.

Искусство таануучу, театр сынчысы, котормочу, драматург, акын Сарман Асанбековдун (Абдул) мындай деп жазганы бар: “Мен ушул учурга чейин таң калам. Залкар Муратбек Рыскулов, араң үч класстык билими болсо да сөздү, ар бир тыбышты даана айтууга, ички

аппараттарын толук иштетүүгө өзгөчө маани берчү. Күндүзгү репетициядан кийин өз алдынча көп иштөөчү. Эсимде, Лирдин бороон-чапкынга тушуккан абалын көрсөткөнү. Лир – Рыскуловдун акыл эстен ажырагандыгы, анын ички сезиминин чакчелекейин чыгаргансыйт. Ушул сахнаны бүтүп, бирок кандайдыр бир психологиялык абалынан чыга албай: А дабышым кандай чыкты? Биерденби? – деп, колунун кыры менен көкүрөгүнөн өйдө сыдырды да, же, биерденби? – деп, киндигинен өйдө карай кыймылын кайталады. Апкарий түштүм да: – үнүңүз өтө эле тереңдеп чыкты го – десем, – мага ошол аракетим ордунан чыктыбы же жокпу, ошол кызык – деп, мени сырлуу тиктеп койду” – дейт Сарман Абдул (Дулатова, 2004, 9-10-бб).

Сахна искусствосунда эстен кетпей калчу чеберчилик табылга, таланттуулук күч ошол үчүн айтылып калып жатат.

Демек, сахнадан кеп айтуу өнөрү бири-бири менен эриш-аркак келген чеберчилик экендигине актёр гана эмес, режиссёр да өзгөчө маани берүү зарыл. Сахна кеби жана көркөм окууну айкалыштыруу – театр өнөрүн өнүктүрүүнүн негизги факторлорунун бири. Сүйлөөнү мыкты өздөштүргөн актёр үчүн чеберчиликке жетүү жеңил, анткени чебер актёрдун чыгармачылыгынын бирден бир жардамчысы көркөм сөз болуп саналат.

Сөздүн таасирлүүлүгү – татаал искусство. Сөз чебери таасирдүүлүктүн бардык элементтерин үйрөнүп, берилген тапшырманы көркөм деңгээлде аткаруусу зарыл. Сөз – бул таасирдүүлүк. Сахнадагы сөз, чындыкка жуурулган, чыныгы сезимде, таасирдүү мааниде болуусу керек. Сөз жөн гана: жөнөкөй, турмуштагыдай табигый болуусу зарыл (Тыналиева, 2017, 7-бет).

Чындыгында актердун көтөргөн жүгү абдан оор. Чыныгы артисттин сахнадагы өмүрү өтө мээнеткеч. Ал тексттеги көркөм чындыкты угуучуларга элестүү, уккулуктуу, таасирдүү берүүгө, сүйлөөнүн техникасына, интонациясына таянып, автордун берейин деген идеясын, эстетикалык сапатын, ой-пикирин майда оттенкалык нюанстарына жете угуучуга көрүп тургандай, аралашып жүргөндөй кылып жеткире берүү жөндөмдүүлүгүнө ээ болушуна жетишүүсү керек (Дүйшеев, 2007, 47-48-бб).

Көп учурда театрга барсаң бир түрдүү кайталанган үндү угасың; кептин логикалык нугу көп учурда бузулгандыгына күбө болосуң. Сөзгө маани бербегендикти байкайсың. Ушулардан улам актерду, режиссерду тарбиялоочу мектептин көйгөйү өзүнөн өзү келип чыгат. Театр окуу жайы болочок адистерди тарбиялоодо окутуунун сапатын көтөрүүгө өзгөчө роль ойнойт.

Болочок актердун дегеле көркөм окуучунун сүйлөө маданиятын калыптандыруу менен биз алардын гармониялык жактан ар тараптуу өнүгүшүнө жана жеке адам катары калыптануусуна жардам беребиз. Ушундан улам сүйлөө маданиятынын коомдогу мааниси жөнүндө ойлонгондо, баарыдан мурда элибиздин сөз күчүнө баа беришин эске салууга аргасыз болобуз.

К.С.Станиславский айткандай: “Тигил же бул актер жакшы көнүктүрүлгөн үнү, сүйлөөнүн чебер техникасына ээ болуп, өзүнүн ролун ачык, көркөм айта да, ойной да алса, анда ал мени өзүнүн чеберчилиги менен тарта алат” (1951, 19-бет).

Режиссер канчалык кызыктырып, түшүндүрүп, көрсөтүп берсе да, айрым аткаруучунун каалаган чекке жетпей кыйналганын көрөбүз. Айрым учурда орусча сөздү кыргызча, кыргызча сөздү орусча айткан, интонация, дикциясы начар, паузаларды кармоону билбеген, өзүнүн ички

же тышкы аппаратын башкарууга алы келбеген, ролдогу айтылуучу монолог, диалогдордун көбүн ачык-так жеткизбеген актерлор да жок эмес. Бул айтылган кемчиликтер артисттин искусствосуна коюучу талаптын жүздөн бир гана үлүшү. Андыктан, чыныгы аткаруучулук искусствонун чокусуна жетип, миң кырдуу, көп сырдуу боёгу бар, философиялык ойго бай, эстетикалык салмагы күчтүү каармандын мүнөзүн жаратыш үчүн ар бир артист өзүнүн устаттыгын арттыруу менен эл алдындагы чыгармачылык жоопкерчилигин унутпоо керек.

Албетте, эстетикалык ырахат жок жерде искусство да, көркөм кабылдоо да болбойт, тек гана таанышуу, байкоо гана болушу мүмкүн.

Белгилүү театр сынчысы, Кыргыз ССРнин искусствосуна эмгек сиңирген ишмери К.Күмүшалиевдин мындай дегени бар: “Адам денесин дүркүрөткөн Жер энеге карата айтылган Толгонайдын монологу көрүүчүлөрдү өзүнө магниттей тартып алып турчу. Көркөм сөздүн чебери болгон Д.Күйүкова кийинки эле кездерге чейин Ч.Айтматовдун “Саманчынын жолу” повестиндеги Толгонайдын монологу өтө жогорку чеберчиликте аткарып жүрдү. Көп учурда көрүүчүлөр өтө созулган монологдордон, же кайым-айтыш диалогдордун узундугунан тажап кетишет. Бирок, бул оюнда тескерисинче эл Толгонай менен кошо жашап жатты. Д.Күйүкова ушундай эмгеги үчүн СССРдин Эл артисткасы деген ардактуу наамды жеңип алды. Москва шаарында үлгүлүү коюлуп, өз убагында катуу даңкталды. Ал көрүүчүлөрдүн эсинде ушул убакка чейин сакталып кала берди. Бул көркөм сөз искусствосунун эң бийик үлгүлөрүнүн бири болуп кала бермекчи. Көбүнчө монологдорду көркөм айтуу маселесине келгенде, артисттердин чеберчиликтери айдан-ачык көрүнөт. Көркөм сөз күчүнүн касиетине ошондо бир жолу канагат кыласың” – деп эскерет (Күмүшалиев, 1973, 17-бет).

Арийне, баарыдан мурда, актер чыгарманын идеясын өзүнүн бүт эркине сиңирип алып, ошол чыгармадагы каармандын (өзү болуп) ички сезимине аралашып кетүүсү зарыл. Актер өзүнүн ролун жаратууда жана өстүрүүдө, өзүнүн жан дүйнөсүнөн башка материал жок экенин билет. Бул анын үнү, анын тулку бою, ою, анын темпераменти жана сезими. Ошондой эле автордун текстиндеги, ар бир репликасындагы чыныгы маңызды табуу, тигил же бул ойду айта билүү жаратуучулугу.

“Театр – жашоодогу маселелерди чече турган эң жогорку инстанция” – деген А.И.Герцен. Демек, сахна кеби жана көркөм окуунун устаты өзүнүн эне тилин эң жакшы билип, анын бардык нюанстарын эсепке алып, учкул сезимин жадысына сактоосу керек. Ал автордун эң назик ойлорунун жана сезимдеринин оттенкалык маанилик бирдигин да билиши зарыл. Сахна кебинде жана көркөм окууда бардык сөздөр, ага камтылган ойлор тунук акыл, сергек сезим менен тутанып, так жана максатка ылайык, б.а., белгилүү бир чыгармачылыкта бере алгандай болуп багытталышы керек. Көркөм окууда аткаруучу угуучуларга ошол чыгарманын идеясын терең жеткирүү үчүн анын тематикалык негизин туура баамдап, өзүнүн көз карашынын туура экендигине өзүн да, угуучуларды да ынандыруу максатка ылайык. Көркөм окуучу ар бир окуган материалын: кандай окудум? Кайсы жеринде кандай жетишпегендиктер болду? – деген сыяктуу суроолорду берип, аларды кайрадан окуп, иштеп чыгып, өзүнүн логикалык ой жоруусу менен синтездеп жүрүп отурушу керек.

Сүйлөөнүн таасирдүү болушу дегенибиз – бул ары татаал, ары маанилүү искусство. Ушул себептүү, көркөм сөздүн устаты таасирдүү, таамай сөздүн элементтеринин деталын, ага байланыштуу бардык материалдарды да окуп үйрөнүшү абзел. Бул анын көркөм сөздүн

дүйнөсүндөгү алдыңкы чектерди белгилейт. Ушул максаттардын баары жазуучунун, драматургдун чыгармачыл дүйнөсүнө актердун сүңгүп киришине өбөлгө түзөт.

Көрүүчүлөр алдына чыгып сүйлөө аткаруучунун жүрөгүнө дайыма из калтырат. Ал көп убакыт бою аны коштоп жүрөт. Ойлонот, талдайт. Өзүнчө талдоо аткаруучунун чыгармачылык өсүшүнө, кетирилген кемчиликтерди көрүүгө жана оңдоого, керектүү жаңылыктарды кошууга жардам берет. Көрүүчүгө көркөм өнөрчүлүктүн күчүн, таасирин, табитин табуу аркылуу материалдык чечилишин издөө, аны өздөштүрүү жана жеткирүү эң негизги милдет болуп саналат. Аткаруучунун изденүүсү, ар убак талыкпай эмгектенүүсү дайыма өзүнүн үзүрлүү жемишин бербей койбойт.

Демек, сахна кеби жана көркөм окуу – бул режиссерлордун, актерлордун, театр таануучулардын, агитаторлордун, ораторлордун, мугалимдердин, ырчылардын, алып баруучулардын искусствосу болуп эсептелет.

Натыйжада, жогорку далил факторлорду эске алсак, сахнада көркөм сүйлөөнүн жандуулугу, предметүүлүгү, тактыгы, таасирдүүлүгү ж.б. театр ишмерлери үчүн эң башкы маселелердин бири. Алар көп жагынан лекторлорго, дикторлорго да таасир көрсөтө алат. Анткени, аталып кеткен кесиптин ээлери түшүнүгү терең, кругозорунун көп жактуулугу менен бирге, искусство менен адабияттын тыгыз, ажырагыз байланышынын үлгүсүн көрсөтө алат.

Жыйынтыктап айтканда, сахна кеби жана көркөм окуу театр жаатында маданияттын бир элементин түзгөндүктөн, ага тиешелүү ар кыл маселелер көтөрүлүп, алар атайын изилдөөнүн объектисине айлануу менен бирге, адам баласынын ички интеллектуалдык деңгээлинин көрсөткүчү болуп саналат.

Кыргыз эли нукура өзгөчөлүгү менен айырмаланган улуттук маданияттын бай казынасына ээ. Тарыхтын татаал кырдаалына карабастан, муундан муунга өтүп, элдин руханий дүйнөсүн жаңыртып, жашартып келе жаткан маданиятыбыз терең жана көрөңгөлүү. Мына ушундан улам тилибизди көтөрүү менен бирге биз дилибизди, аткаруучулардын сүйлөө чеберчилигин тарбиялоого жана аны өстүрүүгө умтулуу, ошондой эле илимий деңгээлде изилдөөгө мезгил жетти деп жыйынтык чыгармакпыз.

Колдонгон адабияттар

1. Станиславский, К.С. (1951). Работа актера над собой. Москва.
2. Асанбеков, С. (1977). Изденүү жана табылга. Фрунзе, “Кыргызстан”.
3. Батырова, Т., & Бапышова, А. (2023). Студенттердин кеп маданиятын кептик коммуникациянын негизинде калыптандыруу. Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология, 1(1), 22-29. DOI: [https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1\(1\)_3](https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1(1)_3)
4. Дулатова, Г. (2004). Кыргыз театрынын сахналык кеби. Театр окуу жайлары үчүн окуу китеби. Бишкек, “Шам”.
5. Тыналиева, Г. (2017). Көркөм окуу. Бишкек, КТМУ.
6. Дүйшеев, Ж. (2007). Сүйлөө маданияты жана стилистика I китеп. Бишкек.

7. Артоболевский, В.Г. (1959). Очерки по художественному чтению. Москва, “Учпедгиз”.
8. Дүйшеев, Ж. (1978). Эмоционалдуу-экспрессивдүү лексиканын көркөм окуудагы кээ бир өзгөчөлүктөрү. Эл агартуу.
9. Күмүшалиев, К. (1973). Залкар таланттар. Фрунзе, “Кыргызстан”.
10. Нуруев, Т. Э. Көркөм стилдеги кыйырлашкан - тике кеп / Т. Э. Нуруев, У. Н. Камардинова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 1048-1052. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_4_1048. – EDN: TDOOPR.
11. Токтосунова, А. М. Диалогдун тил илиминде изилдениши / А. М. Токтосунова // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 1205-1212. – DOI: 10.52754/16947452_2021_2_4_1205. – EDN: ZDSSYZ.